

VU
ARCHEOLOGIJOS
KATEDRA

LIET/122

KOVOS KIRVIAI LIETUVOJE ANKSTYVOJO FEODALIZMO
LAIKOTARPIU

R. VOLKAITĖ-KULIKAUSKIENĖ

Remiantis konkrečia archeologine medžiaga ir literatūriniais duomenimis, aptariami kovos kirviai, vartoti Lietuvoje ankstyvojo feodalizmo laikotarpiu (IX—XII amžiai). Tai būdingas feodalinis ginklas, vartotas to meto diduomenės atstovų.

Pabrėžiamos pagrindinės žymės, skiriančios kovos kirvį nuo darbo kirvio, būtent: platūs, bet labai ploni ašmenys, siauras liemuo ir nedidelio skersmens skylė, į kurią įtvirtintas ilgas ir plonas kotas. Be to, daugumas jų ornamentuoti.

Išskiriamos keturios pagrindinės kovos kirvių grupės.

Prie pirmosios grupės priskirti kovos kirviai vėduokliniais ašmenimis, žinomi daugiausia iš Vakarų Lietuvos. Šie kirviai buvo laikomi vikinginės kilmės, bet, susikaupus didesniam medžiagos kiekiui, paaiškėjo, kad daugumas jų yra neabejotinai vietinės gamybos produktas. Vietiniams šios grupės kirviams būdingas siauras liemuo, atsparnės penties viršuje ir įmuštų palei kirvio pakraščius trikampių ornamentas. Datuojami jie XI a.

Prie antrosios grupės priskirti kovos kirviai, kurių ašmenys yra ištempti tik į vieną pusę, būtent koto link. Pavieniai egzemplioriai yra aptinkami visoje Lietuvoje. Datuojami jie XI—XII amžiais.

Trečiajai grupei priklauso kovos kirviai, kurie savo forma panašiausi į darbo kirvius. Nuo darbo kirvių jie skiriasi tik tuo, kad padaryti iš geresnės kokybės metalo ir dažnai ornamentuoti. Datuojami jie XI a.

Prie ketvirtosios grupės priskirti visi siauraašmeniai pentiniai kirviai. Jie siauri ir ilgi, dažnai su atkraštėmis ir atsparnėmis penties srityje. Be to, neretai palei pakraščius ornamentuoti. Žinomi vien Rytų Lietuvoje, kur jie buvo vartojami visą ankstyvojo feodalizmo laikotarpį.

Remiantis kovos kirvių analize, daroma išvada, jog ginklų raida Lietuvoje ankstyvojo feodalizmo laikotarpiu ėjo lygiai greičiai su visos Europos ginklų vystymusi.

Gamybinių jėgų išaugimas ankstyvojo feodalizmo laikotarpiu (IX—XII amž.) nepaprastai paveikė to meto lietuvių apsiginklavimą. Plečiant geležies išgavimą iš baldų rūdos ir vystantis kalvystei, drauge

tobulėjo ne tik darbo įrankių, bet ir ginklų gamyba. Šio laikotarpio ginklai pasidarė žymiai įvairesni, patogesni ir, aplamai, diferencijuotesni. Čia, be abejo, taip pat didelį vaidmenį suvaidino tuo metu pagyvėję prekybiniai santykiai su įvairiais Europos kraštais. Be pagrindinio ginklo — ieties geležine viršūne ir tobulesnės konstrukcijos lanko, ankstyvojo feodalizmo laikotarpiu plačiau pradedamas naudoti geležinis kalavijas, smogiamasis peilis ir, pagaliau, kovos kirvis. Šis pastarasis ginklas yra grynai ankstyvojo feodalizmo laikotarpio produktas. Jo platesniam aptarimui ir yra skiriamas šis straipsnis.

Reikia pažymėti, kad kiekvienas kirvis, kaip ir peilis, reikalui esant, gali būti panaudojamas apsigynimui ar užpuolimui. Šiuo požiūriu kiekvienas kirvis gali būti traktuojamas kaip ginklas. Tačiau ankstyvojo feodalizmo laikotarpiu šalia darbo kirvių buvo pradėti gaminti kirviai specialiai kaip ginklas. Yra atvejų, kad kai kurį darbo kirvį sunku atskirti nuo kovos kirvio. Bet vis tik tai nuodugnesni tyrinėjimai leidžia išskirti nemaža žymių, būdingų tik kovos kirviams.

Visų pirma, prie ginklų skirtini visi ornamentuoti kirviai, o taip pat kirviai praplatintais ašmenimis, kurie visai netinka darbui. Šiuos kirvius turėjo ir vartojo kariai profesionalai, paprastai, turtingi asmenys, kurie pajėgė turėti puikų apsiginklavimą, vartojamą tik karo metu¹. Tai patvirtina tyrinėtieji laidojimo paminklai, kuriuose rasta šios rūšies ginklų. Kovos kirviai, paprastai, yra randami tik labai turtinguose karių kapuose drauge su kitais brangiais ginklais, pavyzdžiui, kalavijais ir turtinga karių apranga. Antai, Ginteliškėje (Plungės raj.), kape Nr. 2, kovos kirvis rastas drauge su T tipo kalaviju, kurio skersiniai ir buoželė buvo puošti sidabru². Nekalbant apie turtingą šio mirusiojo (kario) aprangą, jau vien rastieji ginklai rodo šį karį buvus diduomenės atstovą.

Analogiškas reiškinys pastebėtas turtingame Lavių (Kretingos raj.) kape Nr. 222 (16a)³. Šio kario apsiginklavimą sudarė tokie brangūs ginklai, kaip trys ietys, kurių viena turėjo nepaprastai puikių formų Damasko plieno viršūnę, kalavijas sidabru puošta rankena ir kovos kirvis plačiais vėdukliniais ašmenimis⁴. Visa tai rodo, kad kovos kirvis, kaip ir kalavijas, buvo feodalinės diduomenės ginklas. Eiliniai valstiečiai karo metu vartojo paprastą darbo kirvį.

Dar vienas skiriamasis bruožas tarp kovos kirvių ir darbo kirvių yra buvęs kirvio kotas, tiksliau — jo ilgis. Kovos kirvių kotas, paprastai, būdavo žymiai ilgesni, negu darbo kirvių. Ir tai suprantama, nes ilgas kir-

¹ A. Nadolski, *Studia nad uzbrojeniem polskim w X, XI i XII wieku*, 38, Łódź, 1954.

² Tyrinėjimų duomenys yra Kauno valstybiniame istoriniame muziejuje (toliau — KVIM).

³ Tyrinėjimų duomenys yra Lietuvos TSR Mokslų akademijos Istorijos instituto istorijos-etnografijos muziejuje (toliau — IEM).

⁴ Plačiau apie šį labai turtingą kario raitelio kapą žr. P. Kulikauskas, R. Kulikauskienė, A. Tautavičius, *Lietuvos archeologijos bruožai* (toliau — LAB), 514, Vilnius, 1961.

vio kotas labai padidina smūgio jėgą⁵. Tiesa, kirvių kotai tyrinėjimų metu jau yra sunykę, bet apie jų ilgį galima spręsti iš kirvio padėties kape ir iš dalies pagal skylės kotui įtvirti skersmens dydį. Ilgesni stebėjimais, tiriant to meto senovės rusų karių kapus, leido priėti išvadų, jog kirvis į kapą būdavo dedamas taip, kad mirusiojo ranka liestų kurią nors kirvio dalį⁶. Pagal tai nustatyta, kad kovos kirvių kotų ilgis svyravo tarp 60—100 cm, o darbo kirvio kotas ne ilgesnis kaip 40 cm⁷. Vakarų Lietuvos tyrinėtuose kapinynuose kovos kirvis, paprastai, guli galvūgalyje, o kirvio kotas turėjo būti šalia mirusiojo. Atsižvelgiant į tai, kad Vakarų Lietuvoje mirusieji dažniausiai laidoti ištiestomis palei šonus rankomis, kirvio koto ilgis turėjo viršyti 1 m.

Įdomu, kad ilgi kovos kirvių kotai yra pavaizduoti senosiose rusų miniatiūrose⁸, o taip pat plačiai žinomame kilime iš Bajo⁹. Būdinga, kad kotai kirvių, kurie yra laikomi karo vadų, ilgesni ir plonesni, negu kirvių, kurie laikomi eilinių karių. Tai dar kartą patvirtina, kad eiliniai kariai vartojo paprastą darbo kirvį.

Skirstant kirvius į darbo ir kovos kirvius, dar labai svarbus yra skylės skersmens dydis, kuris leidžia spręsti ne tik apie koto storį, bet iš dalies ir apie jo ilgį. Trumpesni kotai drauge yra buvę ir storesni, o kovos kirviai turėjo plonus ir ilgus kotus¹⁰.

Kovos kirvyje ašmenų srityje labai dažnai yra skylutė, kurios paskirtis yra įvairiai aiškinama. A. Nadolskio nuomone, ji tarnavo kirviui pakabinti ant vinies¹¹. Tačiau greičiau galima sutikti su M. Ch. Aleškovo pareikšta nuomone, jog jos tarnavo kirvio apvalkalui pritvirtinti¹². Savo mintį jis remia tuo, kad daugelyje Rytų Europos pilkapių kirvių ašmenų srityje buvo rasta tokių apvalkalų liekanų. Jie būdavo daromi iš storo medvilninio arba vilnonio audinio¹³. Pažymėtina, jog viename be tikslesnės radimo vietos kovos kirvyje, esančiame Lietuvos TSR Mokslų akademijos Istorijos-etnografijos muziejuje¹⁴, visame jo paviršiuje aiškiai matyti storo audinio atspaudų liekanos. Kadangi kovos kirvių ašmenys pasižymėjo plonumu ir aštrumu, visai suprantamas tokio apvalkalo reikalingumas.

Pagrindinė kirvio, kaip ginklo, paskirtis yra buvusi smogti smūgį į kario galvą. Dėl to A. Nadolskis mano, kad smarkiausias smūgis kirviu būdavo suduodamas pentimi, o ne ašmenimis. Ašmenys, anot jo, dažniausiai nubraukdavo tik odą, nukirsdavo ausį, bet retai pramušdavo

⁵ М. Х. Алешковский, Советская археология, 1, 74 (1960).

⁶ Ten pat, 75.

⁷ Ten pat, 77.

⁸ Ten pat, 75.

⁹ P. Paulsen, Axt und Kreuz bei den Nordgermanen, 230, Bilder 141, 142. Berlin, 1939.

¹⁰ М. Х. Алешковский, указ. соч., 74.

¹¹ A. Nadolski, min. veik., 78.

¹² М. Х. Алешковский, указ. соч., 77—78.

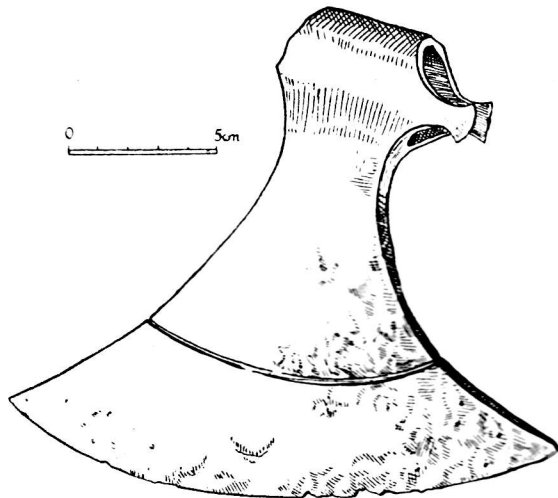
¹³ Ten pat.

¹⁴ IEM AR, 384 : 148.

kaukolę, o kirvio pentimi kaukolė dažniausiai sutraiškoma¹⁵. Dėl to labai dažnai kovos kirvių pentis yra pastorinta arba kartais atrodo turi tarsplaktuką. A. V. Arcichovskio nuomone, kovos kirvis specialiai tarnavo šalmui pramušti¹⁶. Tai iš dalies paaiškina tokį vėlyvą kovos kirvių pasirodymą geležies amžiuje. Abi šios nuomonės viena kitai neprieštarauja, o tik viena kitą papildo, patikslina. Tad kovos kirvių paskirtis kaip tik ir paaiškina faktą, kodėl kovos kirviai būdavo pritvirtinami ant ilgo koto. Visų pirma, ilgas kotas įgalino iš toliau pasiekti priešą, o antra, kaip jau esame nurodę, ilgas kotas padidina smūgio jėgą.

Tačiau turėjo būti ir kovos kirvių, kurie buvo naudojami kaip mėtomas iš tam tikro nuotolio ginklas¹⁷. Pastarųjų kotas, greičiausiai, buvo trumpesnis. Tačiau tuo tarpu dar neturime pakankamai duomenų išskirti šios kovos kirvių rūšies jų naudojimo požiūriu.

Trumpai apibendrinami, galime išskirti šias kovos kirviams būdingas žymes: platūs, bet labai ploni ašmenys, siauras liemuo ir nedidelis skersmens skylė, į kurią įtvirtintas ilgas ir plonas kotas. Tačiau daugumas Lietuvoje rastų kovos kirvių turi tik vieną ar kitą iš šių išvardintųjų žymių, todėl visus žinomus kovos kirvius aptarsime atskiromis grupėmis.

1 pav. Kovos kirvis vėduokliniais ašmenimis, Laiviai, Kretingos raj., kapas Nr. 222 (16a)

I. Pačią būdingiausią grupę sudaro kovos kirviai platėjančiais į abipuses, tarsi vėduoklės formos, ašmenimis (1 pav.). Nepaisant plačių ašmenų, šie kirviai buvo ploni ir, palyginti, lengvi, prie penties smarkiai įsmaugti. Šios grupės kirvių pentis taip pat lengva, kartais su atspariais ašmenimis, kartais be jų. Vidutinis kirvių dydis toks: ašmenų plotis svyruoja tarp 20 ir 16 cm, vidutinis kirvių ilgis — 15—16 cm. Lietuvoje šios grupės

¹⁵ A. N a d o l s k i, min. veik., 114, išnaša 8.

¹⁶ История культуры древней Руси, 1, 422, М.—Л., 1948.

¹⁷ A. N a d o l s k i, min. veik., 38.

kirviai daugiausia yra žinomi iš Vakarų Lietuvos: būdingiausių pavyzdžių davė Laivių, Ginteliškės, Palangos ir kiti kapinynai¹⁸, tačiau pavieniai egzemplioriai yra žinomi ir iš Rytų Lietuvos¹⁹. Tas pats reiškinys pastebimas ir Latvijoje, kur jie būdingiausi Kuršui²⁰.

Sio tipo kirviai, kurie, sekant J. Petersenu, žymimi raide M²¹, yra paplitę visoje Šiaurės Europoje, siekia net Britų salas ir Normandiją. Suomijoje jų rasta net 70 egzempliorių²². Taip pat jie labiausiai paplitę šiauriniuose Rusijos rajonuose²³. Lenkijoje jų terasta 8 egzemplioriai ir laikomi importiniais iš Skandinavijos²⁴. Aplamai, skandinaviškoji šių kirvių kilmė yra labai įsigalėjusi archeologinėje literatūroje. Tai ypač liečia Rytų Pabaltijį randamus kirvius²⁵.

Tačiau pastaruoju metu, susikaupus didesniai medžiagos kiekiui, šių kirvių kilmės klausimą tenka spręsti kiek kitaip. Pažymėtina, kad Lietuvoje faktiškai galima išskirti lyg ir du šios grupės kirvių variantus, būtent: vieni jų yra kiek masyvesni ir visai neturi atsparnių penties viršuje. Priešingai, penties srityje jie turi tik nedideles šonines atkraštes. Jų ašmenys ryškiai užbrėžti (žr. 1 pav.). E. Kivikoski, kalbėdama apie Suomijoje rastus kirvius, pažymi, kad ryškiai užbrėžta ašmenų dalis buvusi daroma iš kitos rūšies metalo, negu visas kirvis²⁶. Galimas dalykas, kad tas pat tinka ir Lietuvoje rastiesiems kirviams. Šios formos kirviai yra panašiausi į Šiaurės Europoje randamus kirvius ir dėl to, reikia manyti, kad kai kurie kirvių egzemplioriai yra įvežtiniai, ypač tai liečia kovos kirvijį iš Laivių kapinyno kapo Nr. 222. Aiškiai nusakyti, kurie būtent kirvių egzemplioriai yra įvežtiniai ir kurie vietiniai, tebus galima, atlikus metalo struktūrines ir technologines analizes.

Kiti šios grupės kirviai kiek skiriasi. Visų pirma, jiems būdingos ne tik šoninės atkraštės, bet ir didžiulės atsparnės penties viršuje. Tai viena skiriamoji žymė. Be to, nežiūrint plačių ašmenų, jiems būdingas lengvumas ir, palyginti, gana ilgas liemuo. Tačiau šiuos kirvius nuo pirmųjų ypač skiria juose aptinkamas ornamentas. Šie kirviai, paprastai, puošti būdingu ankstyvojo feodalizmo laikotarpiui raštu, aptinkamu vi-

¹⁸ Pagrindinės radimo vietos: Laiviai, 2 egz. kapuose Nr.Nr. 222 (16a) ir 197 (3a), IEM; Ginteliškė, 2 egz., kape Nr. 2 ir kitas rastas atsitiktinai, KVIM, 1773:23, 14; Klaišiai, KVIM, 940:33; Rūdaičiai, KVIM, 1700:67; Palanga, 2 egz. kapuose Nr.Nr. 201 ir 329, IEM; Anduliai, plg. J. Hoffmann, Die Spätheidnische Kultur des Memellandes Taf. III:a, Königsberg (Pr) u. Berlin, 1941; Sarkaimys, Raseinių raj., plg. LAB, pav. 281:2; Pušalotas, Pasvalio raj.

¹⁹ Du kirviai be tikslesnės radimo vietos yra IEM (inv. Nr. AR, 384:238 ir 239), jie greičiausiai, kilę iš Rytų Lietuvos.

²⁰ Latviešu kultūra senatne, lent. XI:13, Rīgā, 1937.

²¹ J. Petersen, De norske vikingesvert, Skrifter ungit av videnskapselskapet, 1. 46. fig. 44—45, Kristiania, 1919.

²² E. Kivikoski, Die Eisenzeit Finnlands, 2, 19, Helsinki, 1951.

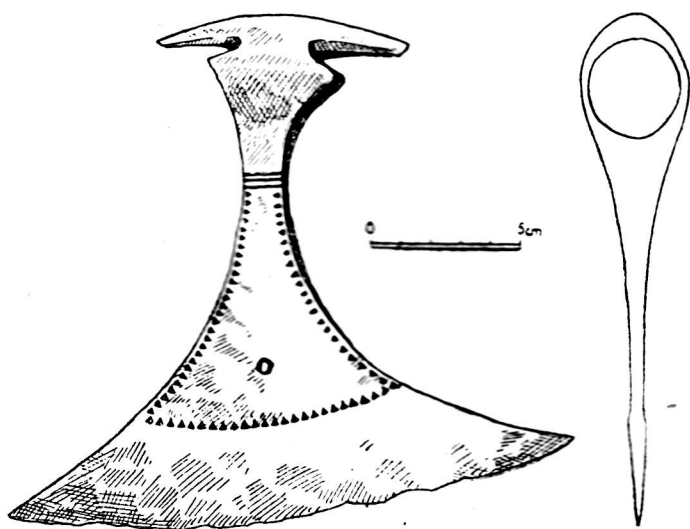
²³ М. Х. Алешковский, указ. соч., 74.

²⁴ A. Nadolski, min. veik., 43.

²⁵ H. Moora, Die Vorzeit Estlands, 72, Tartu, 1932.

²⁶ E. Kivikoski, min. veik., 19.

suose to meto aiškiai vietinės kilmės dirbiniuose. Jį sudaro įmuštų trikampių su trimis iškiliais taškučiais viduryje eilės, einančios kirvio lie-mens pakraščiais (žr. 2 pav.).

2 pav. Kovos kirvis vėduokliniais ašmenimis su atsparnėmis, Laiviai, Kretingos raj., kapas Nr. 197 (3a)

Pastarieji kirviai yra neabejotinai vietinės kilmės. Apie tai kalba ne tik ornamentas, bet ir skirtingas penties užbaigimas. Kaip teisingai nurodo P. Paulsen, kirvių penčių užbaigimas atsparnėmis yra būdinga baltiškųjų kovos kirvių žymė²⁷.

Taigi, visų šių kovos kirvių importiniais laikyti negalima. Čia gali būti kalbama tik apie pasiskolinimą iš kaimyninių kraštų pačios kirvio formos, tačiau perteikiant ją savaip, patobulinant, pritaikant savo skoniui.

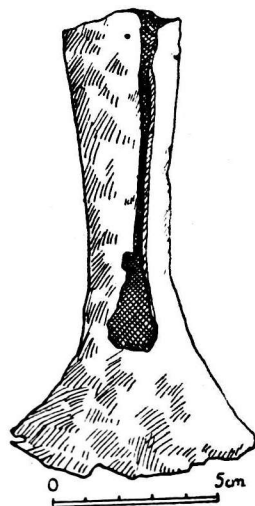
Šių kovos kirvių kilmės klausimo sprendime pastebimos tam tikros analogijos su kalavijais, kurie savo metu visi buvo laikomi vikinginės kilmės. Nuodugnesni tyrinėjimai parodė, kad tai bendraeuropinės kilmės ginklas, turėjęs ne vieną, bet kelis gamybos centrus²⁸. Didele dalimi jie buvo gaminami atskiruose kraštuose. Panaši padėtis yra buvusi ir su kovos kirviais vėduokliniais ašmenimis. Iš tokio didžiulio jų paplitimo galima spėti, kad tai buvęs bendras Europos, ypač jos šiaurinių sričių, ginklas, didele dalimi gaminamas įvairiuose kraštuose. Tai matyti iš savaimingų, neabejotinai vietinės kilmės kirvių, surastų Lietuvoje.

Šie kovos kirviai neabejotinai priskirtini XI amžiui. Apie tai kalba Laivių, Ginteliškės, Palangos karių kapuose rastieji kirviai su gerai datuotais kitais radiniais.

²⁷ P. Paulsen, min. veik., 29.

²⁸ Б. А. Рыбаков, Ремесло древней Руси, 227, М.—Л., 1948; R. Volkaitė-Kulikauskienė, IX—XII amž. kalavijai Lietuvoje, mašinr., Lietuvos TSR MA Istorijos institutas, 42, V., 1963.

Pavyzdžiui, Laivių kape Nr. 222 kovos kirvis rastas su T tipo kalaviju, Damasko plieno ietigaliu, geležiniu užraktu, žalvarinėmis svarstyklėmis, žalvarinėmis pasaginėmis segėmis daugiakampiais bei pastorintais galais ir kitais XI a. būdingais radiniais. Laivių kape Nr. 197 kirvis rastas su smogiamuoju peiliu bei žalvarine vytime antkakle kilpiniais galais. Su T tipo kalaviju šio tipo kirvis yra rastas ir Ginteliškėje, kape Nr. 2. Visa tai leidžia šiuos kirvius datuoti XI a. Šiuo amžiumi jie yra datuojami ir kaimyninių kraštų archeologų²⁹. Laikoma, kad patys seniausieji šios grupės kirviai pasirodė ne anksčiau kaip apie 1000 metus, bet buvo dar vartojami ir vėlyvesniais laikais³⁰. Kiek ankstyvesniu laikotarpiu yra datuojami šios grupės kirviai, randami šiauriniuose Rusijos rajonuose. Jų pasirodymo laikas yra X a., jie plačiai buvo vartoti XI a., o dalis siekia dar XII a.³¹ Tai vėlyvesnių alebardų, atsiradusių XIII a., prototipas.

3 pav. Įmovinis kovos kirvis, Laiviai, Kretingos raj., kapas Nr. 17

Prie tos pačios grupės, tačiau kaip atskirą variantą, tenka paminėti kovos kirvį, rastą Laivių kape Nr. 17 1949 m. tyrinėjimų metu. Jis taip pat vėduoklės formos, tačiau neplačiais ašmenimis, su gana stambia įmova (3 pav.). Tai vienintelis archeologinėje medžiagoje šios rūšies kirvis. Jo formai didelės įtakos turėjo įmoviniai darbo kirviai, kurie vakariniuose Lietuvos rajonuose išsilaikė visą I m. e. tūkstantmetį. Jų pavyzdžiu ir bus buvęs pagamintas šis kovos kirvis, suteikiant jam būdingus vėduoklinius ašmenis. Kirvis rastas gana turtingame kario kape. Drauge su kirviu mirusiojo galvūgalyje gulėjo du geležiniai ietigaliai, kurių vienas siaura ilga plunksna. Viso ietigalio ilgis siekia 41 cm. Kitas žymiai mažesnis — 19 cm ilgio. Be to, kape rasti dviejų geriamųjų ragų žalvariniai apkaustai, miniatiūrinis puodelis, trys žalvariniai įvijiniai žiedai ir kitos vyrų kapams būdingos įkapės. Pagal visus kitus radinius šis kovos kirvis, kaip ir visas kapas, turėtų būti datuojamas pačia XI a. pradžia. Tai neabejotinai vietinių kalvių darbas.

II. Į atskirą grupę išskirtini kovos kirviai, kurių siauri ašmenys yra smarkiai ištempti tik į vieną pusę, būtent koto link. Jiems yra būdingas siauras ir ilgas liemu. Minėtini prie šios grupės skirtini kirviai, rasti Aukštuoliuose (Kėdainių raj.)³² (4 pav.), Palangoje, degintiniame kape Nr. 340³³ ir Zvirblių pilkapiuose (Vilniaus raj.)³⁴. Pastarasis kirvis yra

²⁹ A. Nadolski, min. veik., 43.

³⁰ E. Kivikoski, min. veik., 19.

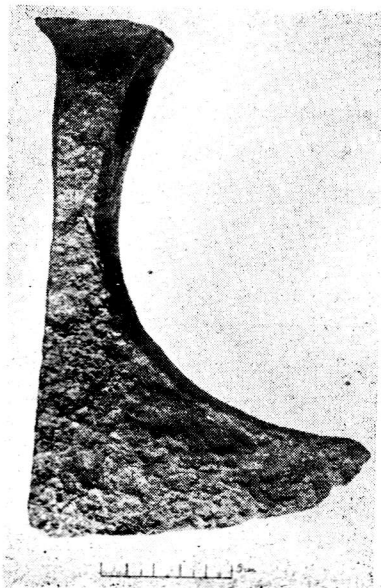
³¹ М. Х. Алешковский, указ. соч., 74.

³² Be to, žr. LAB, pav. 281 : 10.

³³ 1962 m. tyrinėjimai. Radiniai yra IEM.

³⁴ R. Jakimowicz, Prehistoria ziem polskich, tabl. 100 : 12, Warszawa, 1948: radinys yra Varšuvos archeologiniame muziejuje.

būdingiausias šios grupės atstovas. Jam būdinga, kad penties viršūj yra nežymus pastorinimas, tarsi plaktukas, o skylės šonuose mažytė atkraštės. Jo penties forma yra labai panaši į prie I grupės skirtinų kirvių pentis be atsparnių. Artimiausių paralelių šiam kirviui turime iš Lenkijos, kur A. Nadolskis juos priskiria III tipui ir datuoja XI a.³⁵ Panašia turi būti datuojamas ir Žvirblių kirvis, nors nuo tikslesnio datavimo tu

4 pav. Kovos kirvis, Aukštuoliai, Kėdainių raj.

rime atsisakyti, nes nežinia, su kokiais kitais radiniais jis yra rastas. Panašus kirvis rastas Višniovo (Viskiaučių) pilkapiuose (buv. Rytprūsiai), kuris yra datuojamas X a. viduriu³⁶. Aplamai, dėl šios formos kirvių datavimo bendros nuomonės nėra. Pavyzdžiui, M. Ch. Aleškovskis Senojoje Rusijoje rastus šio tipo kirvius (jo priskiriami Z tipui) datuoja XI—XII amžiais³⁷.

Tam tikro aiškumo šių kirvių datavimui įnešė Palangos kapinynas, kur deginaminiame kape Nr. 340 rastas šio tipo kirvis. Tiesa, jis labai nedidelių matmenų, tik 13 cm ilgio, bet jo jau negalima skirti prie miniatiūrinių kirvukų. Jis buvo rastas su dviem miniatiūriniais kapliukais, geležinių žąslų dalimi ir kitais geležiniais lašais, labai sunykusiais, tačiau ugnies neliesais dirbiniais. Drauge dar buvo rasta žalva

rinė pasaginė segė siaurėjančiais suplotais galais ir žiestas puodas, puoštas horizontaliomis linijomis. Šie pastarieji radiniai leidžia kapą datuoti jau XII m. e. a. Šiuo laikotarpiu turėtų būti datuojamas ir pats kirvis. Šiuos kirvius datuoti X m. e. a. tuo tarpu neturime duomenų. Tai daugiausia XI—XII amžių gaminiai.

Šios formos kirviai labiausiai yra paplitę Senojoje Rusijoje, vakarų slavų kraštuose ir Rytų Pabaltijo kraštuose. Jie visai nežinomi Skandinavijoje³⁸ ir dėl to niekam nekyla abejonių dėl jų vietinės kilmės. Juos kiekvienas gaminti savame krašte.

Prie III grupės skirtini kovos kirviai, kurie savo forma panašiausi į darbo kirvius. Jų ašmenys, palyginti, trumpi ir platūs, pentis gana masyvi, kartais su atsparnėmis, kartais be jų. Kadangi jie yra gana įvairūs, A. Nadolskis, aptardamas Lenkijoje rastus šios formos kovos kirvius, išskiria net kelis šių kirvių variantus³⁹. Būdingiausias Lietu

³⁵ A. Nadolski, min. veik., 43, lent. XV:1—3.

³⁶ P. Paulsen, min. veik., 66.

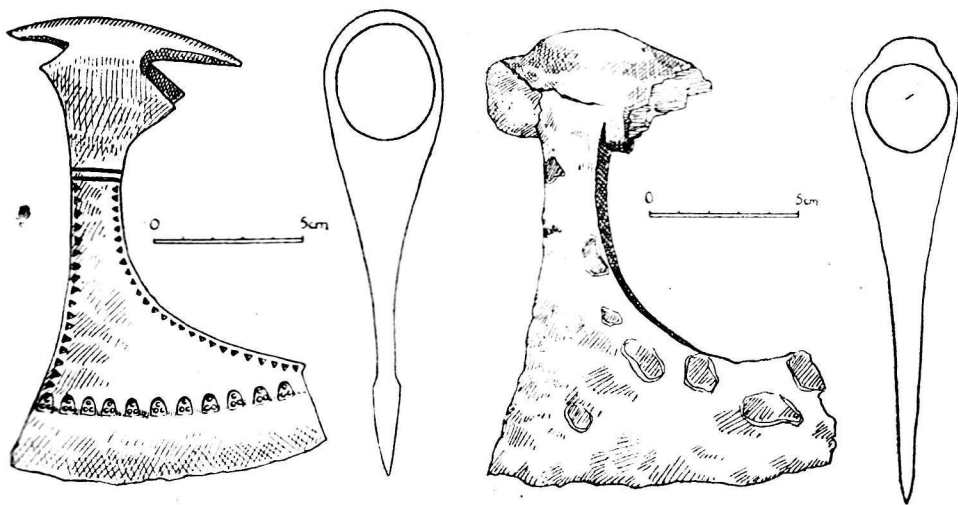
³⁷ M. X. Алешковский, указ. соч., 73.

³⁸ J. Kostzewski, Kultura prapolska, 300, Poznań, 1949.

³⁹ A. Nadolski, min. veik., lent. XVII ir XVIII. Šiuos kirvius jis skiria prie V tipo.

voje šio tipo kovos kirvis yra rastas Laiviuose degintiniame kape Nr. 195. Tai, palyginti, nedidelis kirvis: 15,2 cm ilgio ir 10,2 cm pločio ašmenimis. Kirvio liemuo trumpas, labai stipri pentis su atsparėmis ir atkraštėmis šonuose. Kirvio paviršius puoštas liemens pakraščiais smulkių trikampių eilėmis, o palei ašmenis stambesnių trikampių su trimis taškučiais viduryje eile (5 pav.). Be to, kirvio paviršius buvęs dengtas žalvariu. Jam analogiškas kirvis yra rastas Slobodkoje (buv. Ašmenos ap.), tik kiek prastesnio darbo⁴⁰.

Kiti prie šios grupės skirtini kovos kirviai, rasti Lietuvoje, yra be atsparnių. Vienas toks yra rastas Žvirblių pilkapiuose (N. Vilnios raj.)⁴¹, kitas Palangoje, degintiniame kape Nr. 125⁴². Nežiūrint pastarojo blogo stovio, jo forma yra gana aiški: jis turėjo nedideles atkraštes ir nežymų pastorinimą penties viršuje (6 pav.). Ir, pagaliau, minėtinas kirvukas, rastas taip pat Palangoje, kape Nr. 205⁴³. Jo ašmenų forma būdinga

5 pav. Kovos kirvis, Laiviai, Kretingos raj., kapas Nr. 195

6 pav. Kovos kirvis su nežymiu pastorinimu penties viršuje, Palanga, kapas Nr. 125

III grupei, tačiau penties forma neįprasta: ji visai apvali, smarkiai palinkusi koto link. Apvalioje nedidelėje skylutėje — geležinis pleištukas, kuris turėjo labiau įtvirtinti kotą.

Šios grupės kirvių datavimui labai vertingų duomenų duoda Laiviuose ir Palangoje rasti kirviai. Laivių kirvis buvo rastas degintiniame kape drauge su tokiomis įkapėmis, kaip žalvarinė pasaginė aguoninė segė, vėlyvosios pasaginės segės atvyniotais galais, žalvariniai geriamųjų ragų apkaustai ir geležinis ietigalis siaura aukšta trikampe plunksna. Visa tai jį leidžia neabejotinai datuoti XI a. Tuo pačiu amžiumi

⁴⁰ LAB, pav. 281 : 11.

⁴¹ R. Jakimowicz, min. veik., lent. 100 : 11; pagal A. Nadolskio suskirstymą skirtini prie Vb tipo.

⁴² Radynys yra IEM; pagal A. Nadolskio skirstymą skirtinas prie Vc tipo.

⁴³ Radynys yra IEM.

tenka datuoti ir palangiškį kirvį iš kapo Nr. 125. Jis buvo rastas su plačiaašmeniu pentiniu darbo kirviu, žeberklinio tipo ietigaliu, pasagine sege atvyniotais galais ir kitais, daugiausia XI a. būdingais, radiniais. Panašiai yra datuojami rastieji šios grupės kirviai Lenkijoje⁴⁴ bei Senojoje Rusijoje⁴⁵, kur jie pasižymi ne tik formų įvairumu, bet ir gausumu (ten jų rasta net 102 egzemplioriai). Tai labiausiai paplitusi kovos kirvių forma Senojoje Rusijoje. Čia jie buvo vartojami nuo X a. pabaigos iki XII a. imtinai.

Aplamai, ši kovos kirvių forma yra būdingesnė Rytų Europai. Ji labai dažna ir Rytų Pabaltijyje, kur aptinkama buv. Rytprūsijoje, Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje⁴⁶. Čia šie kovos kirviai turi daug savaimingų bruožų, iš kurių patys svarbiausi būtų: stipri pentis su atkraštėmis ir atsparnėmis penties srityje, labai dažnai skylutė ašmenų srityje ir būdingas baltiškiems kirviams raštas — įmuštų trikampėlių eilės kirvio ašmenų srityje bei liemens pakraščiais. Visus šiuos bruožus randame kovos kirvyje iš Lavių degintinio kapo Nr. 195.

Taigi, visos čia aptartosios kirvių žymės labai būdingos ir baltiškiems kirviams vėduokliniais ašmenimis, mūsų priskirtiems I grupei.

Prie IV grupės skirtini pentiniai siauraašmeniai kirviai. Šios grupės kovos kirviai yra sunkiausiai atskiriami nuo darbo kirvių. Neabejotinai kovos kirviais gali būti laikomi ornamentuoti kirviai ir kirviai su atsparnėmis bei atkraštėmis penties srityje. Kelis tokius pavyzdžius turime Lietuvos Mokslų akademijos Istorijos-etnografijos muziejuje iš nežinomų radimo vietų⁴⁷. Visi jie turi siaurus ašmenis, ilgą liemenį (vidutinis kirvio ilgis 20—23 cm), kuris palei pakraščius puoštas įmuštų taškučių ar įkardėlių eilėmis (7 pav.). Labai dažnai jie ornamentuojami skersinių raudėlių grupėmis ploniausioje liemens dalyje, pavyzdžiui, kirvyje iš Dūkšto⁴⁸. Tačiau kaip ginklas vartoti ir paprastesni, nepuošti siauraašmeniai pentiniai kirviai, rasti tyrinėtuose Rytų Lietuvos pilkapiuose, karių kapuose Pamusyje (Varėnos raj.)⁴⁹, Zvirbliuose (Vilniaus raj.)⁵⁰ ir kitur.

Apskritai, pentiniai siauraašmeniai kirviai yra būdingi tik Rytų Lietuvai, kituose Lietuvos rajonuose kalbamuoju laikotarpiu jie nežinomi. Kadangi Rytų Lietuvoje tuo metu vyravo mirusiųjų deginimo paprotys, daug detalių, liečiančių siauraašmenį pentinį kirvį, kaip ir kitus ginklus, lieka neišaiškinta. Tačiau daug šviesos įneša kaimyninių sričių stebėjimai, ypač Latgalės, kur ši kirvių forma taip pat labiausiai yra paplitusi. Čia jie gali būti geriau tiriami, nes daugumas jų yra kilę iš tyrinėtų kapinių. Be to, latgaliai tuo metu savo mirusiuosius laidojo nedegintus,

⁴⁴ A. Nadolski, min. veik., 45, 46.

⁴⁵ М. Х. Алешковский, указ. соч., 73.

⁴⁶ P. Paulsen, Axt und Kreuz in Nord- und Osteuropa, 33, Bonn, 1956.

⁴⁷ IEM, AR 384: 144—148, 151, 159 ir kt.

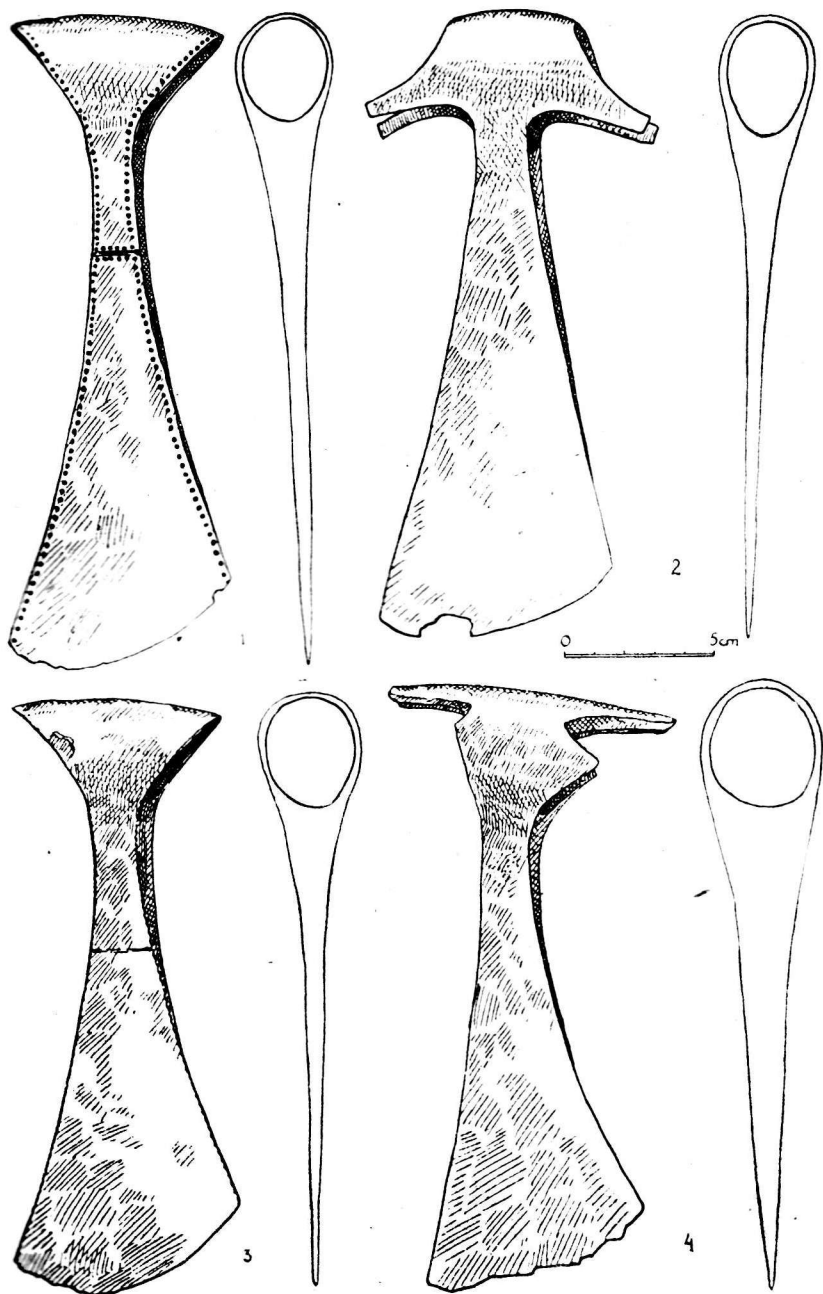
⁴⁸ LAB, 402, pav. 281: 9.

⁴⁹ W. Szukiewicz, Swiatowit, 2, 3—18 (1900).

⁵⁰ R. Jakimowicz, min. veik., lent. 100: 13, 14.

dėl to kirviai yra randami gerai išsilaikę, kartais net su ištiesai užsikonservavusiais kotais.

Labai vertingų šiuo klausimu duomenų davė didžiulio Nukšų kapinyno tyrinėjimai, plačiai paskelbti spaudoje⁵¹. Kiek siauraašmeniai pen-

7 pav. Siauraašmeniai pentiniai kirviai.

1, 2, 4 — tikroji radimo vieta nežinoma, radiniai yra IEM, AR, 384:144, 148, 147; 3 — Pamūsis, Varėnos raj., radiniai yra IEM, 122: 40

⁵¹ Материалы и исследования по археологии Латвийской ССР, 1, Рига, 1957.

tiniai kirviai yra buvę būdingi Rytų Latvijai, rodo jau vien tas pavyzdys, jog iš 80 Nukšu kapinyne rastų kirvių 62 yra buvę siauraašmeniai pentiniai kirviai ir tik 37 plačiaaašmeniai, kurie aptikti jau vėlyvesniuose chronologiniu atžvilgiu kapuose. Kad didelė šių kirvių dalis, nežiūrint jų paprastumo, buvo naudojama kaip kovos kirviai, matyti iš to, jog priekai kurių išlikę, palyginti, ploni mediniai kotai, ištiesai apvynioti žalvarine juostele⁵². Pentiniai siauraašmeniai kirviai Nukšu kapinyne būdingiausi IX ir iš dalies X amžių kapams, o vėlyvesniu laikotarpiu jau ir čia pradeda įsivyrėti efektyvesni kirviai plačiais ašmenimis⁵³.

Analogiškas reiškinys pastebimas ir Rytų Lietuvos pilkapiuose, kuriuose plačiaaašmeniai pentiniai kirviai plačiau pradeda būti vartojami X—XI amžiais⁵⁴. Tačiau tai liečia tik darbo kirvius. Siauraašmeniai pentiniai kirviai, kurie buvo gaminti specialiai kaip ginklas, buvo dar vartoti XI a. ir iš dalies XII amžiuje. Šiais amžiais turėtų būti datuojami ir Lietuvos TSR Mokslų akademijos Istorijos-etnografijos muziejuje esantys kovos kirviai be tikslesnių radimo vietų. Savo forma jie labai primena A. Nadolskio išskirtą IV tipą, kurio Lenkijoje rasta 18 egzempliorių⁵⁵. Kai kurie jo minimi kirviai yra kilę iš kapų ir datuojami X—XII amžiais.

Tiesa, V. Sarnovska kiek abejoja dėl šitokio A. Nadolskio datavimo ir kai kuriuos siauraašmenius pentinius kovos kirvius su šoninėmis atkraštėmis, visiškai analogiškus mūsiškiam kirviui, pavaizduotam 7 pav., 2, datuoja, tiesa, su klaustuku, VIII—IX m. e. amžiais⁵⁶. Tuo tarpu neturime jokių konkrečių duomenų pritarti V. Sarnovskos datavimui, juo labiau, kad mūsiškiai kirviai yra atsitiktiniai radiniai be tikslesnių radimo vietų. Priešingai, kyla tam tikros abejonės, kad taip anksti pasirodytų kirviai su šoninėmis atkraštėmis pentyje. Sprendžiant iš kitų grupių kovos kirvių, šoninės atkraštės ar atsparnės pasirodo tik apie X m. e. a. Todėl ir pentiniai siauraašmeniai kovos kirviai neturėtų būti ankstyvesni.

Iš aprašytųjų kovos kirvių matyti, kad Lietuvoje ankstyvojo feodalizmo laikotarpiu buvo pažįstamos ir gaminamos pagrindinės kovos kirvių rūšys. Tuo būdu senovės lietuvių apsiginklavimas pasipildė dar vienu svarbiu ginklu, plačiai vartotu tuo metu visoje, tiek Vakarų, tiek Rytų Europoje. Tai rodo, kad ginklų vystymasis Lietuvoje ėjo lygiagrečiai su visos Europos ginklų vystymusi.

Lietuvos TSR Mokslų akademijos
Istorijos institutas

Gauta
1963 III 28

⁵² Материалы и исследования по археологии латвийской ССР, 1, lent. IX, 9.

⁵³ Ten pat, 28.

⁵⁴ A. Tautavičius, I—XII amž. Rytų Lietuvos archeologiniai paminklai, mašintr., Lietuvos TSR MA Istorijos institutas, 321—322, Vilnius, 1957.

⁵⁵ A. Nadolski, min. veik., 43—45, be to, žr. XVI: 1—5.

⁵⁶ W. Sarnowska, Swiatowit, 24, 495—496 (1962).

БОЕВЫЕ ТОПОРА В ЛИТВЕ В ЭПОХУ РАННЕГО ФЕОДАЛИЗМА

Р. К. ВОЛКАЙТЕ-КУЛИКАУСКЕНЕ

Резюме

Выросшие в Литве в эпоху раннего феодализма (IX—XII вв.) производительные силы, а также оживленные торговые связи со странами Европы очень положительно повлияли на развитие оружия, которые стали более удобными и более дифференцированными. В эпоху раннего феодализма в Литве, кроме основного оружия, — копья и лука, появляется и широко употребляется такое оружие, как меч, боевой нож и, наконец, — боевой топор.

Более широкому анализу последнего оружия и посвящена эта статья.

Боевой топор употреблялся только богатыми воинами, феодальной знатю. Такой вывод делается на основании исследования погребальных памятников, в которых боевой топор, как правило, находится в богатых погребениях воинов вместе с мечами, копьями, конским снаряжением и остатками нарядного костюма умершего.

Основные черты, характерные для боевых топоров, следующие: широкие и тонкие лезвия, узкое и удлиненное туловище, небольшого размера обушное отверстие, длинные и тонкие топорича. Боевые топора нами подразделяются на отдельные группы.

К первой группе причислены боевые топора, которые И. Петерсоном обозначены буквой М. До сих пор они считались скандинавскими, но последние данные показали, что это общая для всей Северной Европы форма. В Литве их найдено 13 экземпляров. Кроме отдельных импортных экземпляров, основная масса этих топоров изготовлялась на месте. Местным экземплярам характерны следующие черты: они широколезвийные, но тонкие и легкие, с довольно длинным туловищем. Кроме того, они орнаментировались характерным узором — рядами треугольников по краям (рис. 2). Датируются они XI в.

Вторую группу составляют боевые топора с лезвиями, оттянутыми вниз в сторону рукоятки (рис. 4). Самый характерный экземпляр такого топора найден в Восточной Литве, в курганном могильнике Жвирбляй (Вильнюсский р-н), но они известны и в Западной Литве (Паланга). Этот тип боевого топора широко употреблялся в древней Руси, на западно-славянских землях и в Восточной Прибалтике в XI—XII вв.

Боевые топора третьей группы очень близки по своей форме к рабочим топорам. Самым ярким примером этой группы (рис. 5) является топор из Лайвйяй (Западная Литва), из погребения № 195. Эта форма боевых топоров очень широко известна в древней Руси, где они датируются X—XII вв. Литовские экземпляры принадлежат к XI в.

К четвертой группе причислены все узколезвийные боевые топора. Их очень трудно отличить от рабочих топоров. Боевые топора удлиненные

и узкие, часто орнаментированные (рис. 7). Они характерны только для Восточной Литвы. Если рабочие узколезвийные топора употреблялись лишь до X в., то боевые топора, вернее всего, употреблялись еще и в XI—XII вв.

На основе проведенного анализа делается вывод, что в Литве в эпоху раннего феодализма основные виды боевых топоров изготавливались на месте и что развитие оружия в Литве в это время шло параллельно с его развитием во всей Европе.

Институт истории
Академии наук Литовской ССР

Поступило
28 III 1963